

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 913: 338.439.02:711.3

Олійник Я.Б., Запорожець Л.А.

Рівень забезпечення населення регіону продовольством на основі соціальної диференціації

Постановка проблеми. Проблема продовольства – одна із найдавніших глобальних проблем. Голод як крайній її прояв і величезне соціальне лихо знекровлював людей і в давнину, і в середні віки, й навіть у новітні часи. Більшість дослідників у продовольчій проблемі вбачають багатопланове явище, яке справляє вплив на всі сторони суспільства і тому має розглядатися у взаємозв'язку з економічною системою, політичним ладом, національними традиціями господарювання. Тому питанням сьогодення для регіону є вивчення проблеми продовольчої безпеки для забезпечення нормальної життєдіяльності її населення, відновлення і збереження його здоров'я.

Продовольча безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну й економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність; це стан виробництва різних продовольчих товарів, середньодушового доходу населення та можливість покупки продуктів харчування та їх споживання. Так, в останньому десятилітті минулого століття обсяг виробництва сільськогосподарської продукції скоротився більше, ніж удвічі. Продовольча проблема для Столичного регіону стала першочерговою та життєво важливою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні роки вийшло ряд спеціальних робіт, присвячених теоретичним проблемам розвитку продовольчого ринку та забезпечення населення продовольством, М.К. Акулича, В.І. Бойка, О.І. Гойчук, А.В. Гордєєва, Б.М. Данилишина, Т.М. Лозинської, А.С. Лисецького, І.І. Лукінова, І.М. Миценка, Я.Б. Олійника, М.Д. Пістуна, П.Т. Саблука, І.І. Санікова, В.І. Суперсона та інших. Однак недостатньо досліджена практична сторона рівня забезпечення населення регіону продовольством на основі соціальної диференціації.

Виділення невивчених сторін дослідження. Стаття присвячена аналізу рівня забезпечення населення продовольством на прикладі Столичного регіону, до якого входять три області: Житомирська, Київська та Чернігівська. Мета роботи – охарактеризувати рівні забезпечення населення регіону продуктами харчування на основі соціальної диференціації.

Виклад основного матеріалу. Доступність життєвих благ населення на кожному етапі історичного та соціально-економічного розвитку суспільства характеризується певним розподілом особистих доходів. Про економічний добробут населення, який має кількісні та якісні показники, свідчать сукупні доходи суспільства в цілому і кожного його члена. Основною кількісною складовою добробуту є рівень життя, під яким розуміють категорію, яка визначає

ступінь задоволення потреб (матеріальних та духовних), що піддається виміру в натуральних або грошових показниках. На думку Е.М. Лібанової, можна виділити чотири ступені рівня населення:

- добробут – користування благами, які забезпечують всебічний розвиток людини;
- нормальний рівень – раціональне споживання за науково обґрунтованими нормами, яке забезпечує відновлення фізичних та інтелектуальних сил;
- бідність – споживання благ на рівні збереження працездатності як найнижчої межі відтворення робочої сили;
- злиденність – споживання мінімально необхідного за біологічними критеріями набору благ [2, с. 36].

За рекомендацією ООН, у найзагальнішому вигляді бідність визначається як ситуація, за якої основні потреби не можуть бути задоволені [1, с. 245]. Тобто, під бідністю розуміється ситуація, за якої добробут сім'ї знаходиться нижче визначеного мінімального рівня, який називають "порогом бідності".

Незважаючи на існування такого загального підходу, поняття бідності трактується неоднозначно. Наприклад, у США під бідністю розуміється ситуація, за якої не може підтримуватися фізіологічна життєдіяльність людини. З метою визначення цієї фізіологічної межі в США розраховуються базові потреби – мінімально доступимі витрати на їжу, житло та одяг. Ці витрати у вартісному виразі складають межу бідності.

Межа бідності у країнах Західної Європи визначається як певний рівень життя, що розглядається більшістю населення країни як недостатній для життєдіяльності. Таке визначення враховує думку більшості населення, але з практичної точки зору, такий підхід складний у застосуванні. Політики, які приймають рішення про межу бідності досить часто користуються застарілими даними, які не відображають реальну цінову ситуацію, зміни в уподобаннях, звичках населення.

На думку Т.М. Лозинської, показники рівня життя (кількісні, вартісні, якісні) можуть бути індикаторами визначення таких його ступенів:

- повний достаток – наявність доступу до всіх існуючих благ як у середині країни чи регіону, так і поза її (його) межами;
- заможність – користування благами, що забезпечують усебічний розвиток, але не дають можливості увійти до економічної еліти суспільства;
- малозабезпеченість – споживання благ на рівні, близькому до мінімального споживчого кошика, визначеного за Законом України "Про прожитковий мінімум";
- бідність – суттєво обмежене споживання благ, рівень якого не відповідає мінімальним нормам, що розраховуються відповідно до Закону України "Про прожитковий мінімум" [2, с. 38].

Система показників рівня життя включає 12 основних груп, серед яких на одному із головних місць знаходиться споживання продовольчих товарів. Споживання життєвих благ у суспільстві залежить від загального розміру ВВП та особливостей його розподілу. Декілька економічних теорій дають пояснення того, яким чином формуються доходи населення. Такі вчені, як У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, стверджували, що джерелом доходу є праця. Така концепція отримала назву теорії трудової вартості. Вже на основі теорії трудової вартості К. Маркс довів, що в капіталістичному суспільстві розподіл доходів має антагоністичний характер.

Економічна теорія, яка виділяє два типи кількісних змінних – запас і потік, дає змогу зрозуміти різницю між багатством і доходом. Запас – кількість, виміряна в даний момент. Потік – кількість на одиницю часу. Отже, нагромадження заощаджень на певний момент є капіталом, а потік надходжень у певний період до приватного сектора економіки є доходом.

Сучасна методика розрахунку доходів населення в регіоні базується на стандартах системи національних рахунків, прийнятої міжнародними організаціями (Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку).

Відповідно цій методиці, доходи населення включають:

1. Дохід від зайнятості - заробітну плату найманих працівників та інші виплати (премії, заохочення) у грошовій та натуральній формі;
2. Дохід від самозайнятості – прибуток підприємств від здійснення підприємницької діяльності;
3. Дохід від власності – дивіденди акціонерів, ренту, банківський відсоток;
4. Трансфертний дохід – поточні трансферти, благодійні виплати, державну допомогу. Нині в Україні в структурі доходів населення найбільшу питому вагу має заробітна плата (дохід від зайнятості).

Дана частина доходів населення суттєво варіює між регіонами, секторами та галузками економіки. Регіональна диференціація заробітної плати України, на жаль, не пов'язана з участю регіону в створенні валової доданої вартості (ВДВ), так як у межах окремих регіонів спостерігається суттєва відмінність між рівнями заробітної плати в окремих галузях. Тобто має місце регіональна та галузева асиметрія заробітної плати. Під асиметрією науковці розуміють нерівномірність розподілу факторів, диференціацію в показниках розвитку.

Для характеристики величин сукупності в статистиці використовується варіація. Дана категорія характеризує зміну величини ознаки у статистичній сукупності. Виходячи з даної характеристики, можна стверджувати, що асиметрія є варіацією, але ці поняття не можуть бути тотожними, тому що:

1. Варіація показників може бути притаманна величезній кількості явищ та процесів, не пов'язаних у систему, на відміну від асиметрії, яка має переважно системний характер.
2. Варіація може відбивати значення показників сукупності на сталий момент, тоді як формування асиметрії відбувається лише в динамічному середовищі.
3. Варіація величин ознак не завжди свідчить про наявність негативних тенденцій, тоді як асиметрія означає зростання протиріч між окремими елементами системи.

Отже, асиметрію можна вважати як категорію, що відзеркалює стійкі в динаміці відхилення параметрів елементів систем від нормативних показників, які порушують структурну цілісність систем і гальмують їх розвиток.

Для оцінки диференціації ознак у статистиці використовують низку показників:

- середнє лінійне відхилення:

$$\bar{d} = \frac{\sum |x_i - \bar{x}|}{n};$$

- середнє квадратичне відхилення:

$$\sigma = \frac{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2}}{n} ;$$

- коефіцієнт варіації:

$$k = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100.$$

Протягом останніх років боротьби з бідністю та забезпечення продовольчої доступності були невід'ємною складовою розроблення аграрної політики України, про що свідчить прийняття Указу Президента України "Про стратегію подолання бідності" від 15.08.01 р.; постанови Кабінету міністрів України "Про затвердження комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності" від 21.12.01 р.; розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження концепції поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення" від 26.05.04.р. Але реалізація цих нормативно-правових актів не змогла забезпечити поліпшення продовольчої доступності, так як вони були спрямовані переважно на подолання наслідків неефективного розподілу суспільних благ, а не усунення їхніх причин.

Дані середні показники продовольчого споживання не характеризують повністю ступінь задоволення потреб в основних продуктах харчування різними соціальними верствами населення. Для вимірювання диференціації продовольчого споживання населенням з різним рівнем доходів державна статистика здійснює обстеження домогосподарств, виділяючи серед них окремі домогосподарства з найвищими і найнижчими доходами і розраховуючи за цими групами витрати на продовольчі цілі.

Залежно від доходів населення, найбільша диференціація спостерігається у споживанні м'ясо-, рибопродуктів і фруктів. Найменше варіюється за соціальними групами споживання хлібопродуктів і картоплі – ці продукти харчування є основою продовольчого раціону 20 % населення країни. Така нерівномірність забезпечення населення продовольством країни чи регіону за рівнем його доступності викликає поляризацію соціальних груп у сфері продовольчого споживання та соціальну напругу в суспільстві. Масштаби бідності, разом із підвищенням ефективності регіонального управління продовольчим ринком, удосконалення соціальної політики у подоланні диференціації доходів населення і продовольчого споживання [4, с. 82].

Сучасне суспільство практикує різні форми перерозподілу – від тих, чиї доходи високі, на користь тих, чиї доходи низькі. Американський дослідник Г. Хезлітт, погоджуючись із тим, що в окремих випадках втручання держави в економіку необхідне і доцільне, також відмічає, що будь-яке регулювання, спрямоване на підтримку однієї сторони, обов'язково створить негативні наслідки для іншої сторони. Доцільно буде привести цитату з книги Г. Хезлітта "Типові помилки державного регулювання економіки": "Коли говориться, що для економічного порятунку необхідно збільшити кредитування, то це те ж саме, наче було б сказано, що для економічного порятунку необхідно збільшити борг: це різні найменування одного й того ж явища, яке розглядається з різних боків. Коли мова йде про необхідність виплати урядових субсидій для національного багатства,

мається на увазі, що для національного багатства необхідно підвищити податки. Коли виступають проти зростання експорту, то, як правило, більшість не розуміє, що тим самим, у кінцевому підсумку, вони виступають проти зростання імпорту.

Коли говориться, практично за будь-яких умом, що для відновлення необхідно підвищити ставки заробітної плати, то лише в іншій формі розуміється, що для відтворення необхідно підвищити вартість виробництва" [1, с. 138].

Таким чином, основна ідея Хезлітта полягає в тому, що держава нікому нічого не може дати, перш ніж не забере це в кого-небудь. У демократичному суспільстві на підставі права можливе узгодження різних інтересів та цілей. Сутність права виражається через рівність, свободу та справедливість, тому існують різні поняття права як наукової категорії, але всі вони сприймаються як певна абстракція, що офіційно встановлюється і є зрозумілою для більшості громадян.

Виділення різних осіб рівними – це визначення їхньої можливості отримувати відповідні права на блага, конкретні явища. Але при формальній рівності людей їхні набуті права набуті через відмінності між самими людьми, їхніми реальними можливостями, умовами та обставинами їхнього життя будуть нерівними. Відповідно, правова рівність веде до фактичної нерівності в реальному житті. Саме це сприяло розвитку думки марксистами щодо несправедливості буржуазного права і заклику до відміни приватної власності, яка, на їхню думку, є основою несправедливого розподілу благ у суспільстві. Разом із знищенням приватної власності та встановленням суспільної власності на засоби виробництва при соціалізмі, згідно з марксизмом, долаються вартісні відносини, товарно-грошове виробництво й ринок, формується централізоване планове господарство, та загальнодержавна система обліку й контролю міри праці та споживання. Але у СРСР, де соціалістичні ідеї втілювалися найбільш радикальним шляхом, відбулося відчуження людини як від приватної, так і суспільної власності. Людина втратила інтерес до праці та її результатів. Економіка не орієнтувалася на задоволення потреб людини, значну частину промислової продукції було вилучено із сфери товарно-грошового обігу, оскільки засоби виробництва не продавалися, а розподілялися. Знищення приватної власності на засоби виробництва означає заперечення економічної та правової самостійності окремої особи. Наслідком цього є тенденція існування виробництва для виробництва, використання зрівнялівки в оплаті праці та розподілі продукції з привілеями для верхівки, хронічний дефіцит і низька якість продуктів, широке розповсюдження нелегальних форм виробництва та розподілу.

Історичне надбання при переході країн – колишніх республік СРСР від соціалістичного, тоталітарного устрою суспільства до демократичного проявило себе не лише на виборі форм і методів цього перетворення, а й на психології людини. В Україні на сьогодні започатковано формування приватної власності, права, ринку та державності. Але в реальному житті, замість задекларованих у Конституції загальних прав людини і громадянина, діє безліч різного роду правових пільг – на користь окремих осіб, груп, професій, соціальних прошарків.

Особливо яскраво право на привілей проявляється у ході роздержавлення. На думку Нерсеянца, "надмонополярна державна власність за своїм зразком і подібністю створює в умовах дефіциту власності монополярно привілейованих дрібніших власників, які залежні від держави, але всесильні по відношенню до не власників" [2, с. 195]. Тому значну частину населення позбавлено доступу до багатьох суспільних благ, і, що досить є небезпечним, до якісної та поживної їжі в

достатній кількості, необхідній для підтримання здорового способу життя. Уряд України, зважаючи на серйозність проблеми продовольчого забезпечення населення, застосовує цілий комплекс регуляторних важелів щодо виробництва, розподілу та споживання продуктів харчування, але поки що це не дало позитивних результатів. Сучасне регулювання продовольчого ринку регіону весь час прагне забезпечити фактичну рівність у споживанні продуктів харчування для переважної більшості населення.

Висновки. Отже, проведений аналіз диференціації продовольчого споживання населенням на регіональному рівні, дає змогу зробити певний висновок, що на перехідному етапі від командно-адміністративної системи господарювання до ринкової спостерігається поглиблення соціального розшарування населення. Тому, важливою методологічною проблемою регіонального продовольчого ринку є визначення закономірностей і тенденцій розподілу суспільних благ, зокрема продовольства.

1. Гойчук О.І. Продовольча безпека. – Житомир: Полісся, 2004. – 347 с. 2. Лозинська Т.М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації. – Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2007. – 272 с. 3. Олійник Я.Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування. – К.: Лібра, 1996. – 208 с. 4. Олійник Я. Б. Особливості територіального управління продовольчого комплексу Столичного регіону // Економічна та соціальна географія. – 1993. – Вип. 45. – С. 81-84. 5. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: Техніка, 2008. – 608 с.

Actual state of region market is described on the basis and the main improvement courses of its territorial organization are introduced.